

VARGA Ágnes Katalin*

Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori
Iskola

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary Doctoral
School of History Budapest

AZ IMRÉDY–VONALAT KÖVETŐ MILOTAY ISTVÁN ÉS A TELEKI–KORMÁNY

ISTVÁN MILOTAY AND THE GOVERNMENT
OF PÁL TELEKI

Abstract

István Milotay (May 3, 1883 – February 10, 1963) is one of the most important publicists of the two world wars. He is one of the founders of modern Hungarian journalism. With thirty decades of work, he represents the new voice of a new Hungarian generation. He formulated the basic ideas of the (racist) ethnic view of the 1920s before the First World War. He proclaimed the Hungarian self-defense, modernization and national development. His national radicalism coupled with critique of liberalism and capitalism. He wanted social revision, economic reforms, which in many cases took place/could take place at the expense of Hungarian Jewry. However, his anti-Semitic tone never approached the simplistic style of Hungarian National Socialist propaganda. He is a proponent of war, with the German alliance, because he hoped for a territorial revision from the war, as well as internal renewal, which could not take place with the self-building and peaceful revision policy of previous years. As a significant representative of the politics and intellectuals of the far right, along with many of his contemporaries, he was unaware of the true purpose of the deportation of Judaism. As an excuse of him, whispering information about this, unlike the official version, was unreliable to many and was the subject of rumors.

The study is part of the author's doctoral dissertation.

Kulcsszavak: nemzeti radikalizmus, fajvédelem, második zsidótörvény, második bécsi döntés, Új Magyarország folyóirat

Keynotes: national radicalism, ethnic (racist) thinking, second Jewish law, second decision in Vienna, Új Magyarország daily newspaper

* *PhD hallgató/PhD Student*, varga_agi_kati@freemail.hu

Bevezetés

A 2. világháború kezdeti szakaszában sikerei teljében lévő Harmadik Birodalom árnyékában tevékenykedő magyar miniszterelnök, Teleki Pál. Kormányzásának meghatározó, sarkalatos kérdése a semlegességi politika vagy revízió, illetve a kettő összeegyeztethetősége volt. Teleki szerepének súlya a kettő közötti lavírozás, illetve bizonyos egyensúlyi helyzet megteremtésének igyekezete, ami – lehetetlensége miatt – meghaladta a kormányfő erejét. Teleki a már agresszor nemzetiszocialista Németországgal való kapcsolatában is a nemzeti önállóságban és semlegességben rejlő értékvédelmet tartotta szem előtt. Az egyre inkább radikalizálódó Imrédy Béla nem értve egyet ezen kormányzati felfogással, szakít Telekivel és a kormánypárttal, és ellenzékbe vonul. Milotay István, aki elkötelezett imrédyista, a kormánypárti MÉP-be marad, nem követve Imrédyt új pártjába. A kormánypártban maradt főszerkesztő viszont az Új Magyarorságot jobboldali ellenzéki orgánummá formálja, és a lap a jobbszélre avanszált Imrédy és a Magyar Megújulás Pártja támogatójává válik. A második bécsi döntés a realitásokkal számoló Telekit még csak gazdasági, politikai engedményekre kényszeríti Németországgal szemben. A Hitler által felkínált Délvidék visszaszerzésének módja viszont már egyértelműen az ország és a miniszterelnöki 'semlegességi' politika választóját jelentette. Teleki Pál a politikai zsákutcába kerülést a maga választotta egyéni módon, halálával válaszolta meg.

Az Imrédy Béla lemondása után megalakult Teleki–kormány Imrédy összes miniszterét átvette, hangsúlyozva a jobboldali reformpolitika folytatását. Teleki Pál kijelentette, hogy a reform adminisztratívus alkalmazkodás a fejlődés organizmusához.¹ Vállalva az előző kormányzással való folytonosságot, a kormánypárt további erősítése érdekében beolvasztotta a Magyar Élet Mozgalmát a többségi pártba, amely a Magyar Élet Pártja nevet vette fel. A korábbi disszidenseket Teleki sem volt hajlandó visszafogadni. Prominens szélsőjobboldali politikusok, mint Milotay István, Rajniss Ferenc, Csilléry András és Ulain Ferenc pedig demonstratívan beléptek a megváltozott MÉP-be. Imrédy Béla is egyetértett a párt és mozgalom összeolvadásával, ami a két munkának közös nevezőre hozását jelentette. Ugyanakkor a csatlakozók és a mozgalom beolvasztása a pártba az eddigi, radikálisabb politikai irányvonal megerősítését jelentette. Az Imrédy Béla köré szerveződő radikálisabb csoportosulás pozíciói a MÉP-en belül továbbra is jelentősek maradtak. A kormánypárt fővárosi szervezetének egyesülése az erőteljesen jobboldali Wolff–féle Keresztény Községi Párttal pedig tovább izmosította e tendenciát. Ez alapján jelentette ki Antal István, hogy az újjászervezett MÉP a szegedi keresztény jobboldali gondolat valódi megtestesülésévé vált.

Milotay István is a tevékeny, változásokra irányuló belpolitikát várta Teleki Pál miniszterelnökségétől. Az ellenzék pártjai és sajtója részéről

megnyilvánuló, a Teleki által követendő és az elődök reformpolitikai irányvonala, módszerei közötti határvonal húzási igyekezetet Milotay nem látta másnak, mint „rászuggeralni az utódra, hogy semmi köze az elődjéhez (Telekinek Imrédyhez – V. Á.).”² A jobboldali kormányzást eddig is illető felelőtlen és alaptalan ellenzéki démonizálással kapcsolatban pedig a következő összehasonlításokat tette. Minekután „a pusztulás, a borzadály korszakának írják le az elmúlt kilenc hónapot, és Teleki Pál grófot, mint a nagy megmentőt emlegetik, aki majd palóssal vágja le egymás után a Rémkor még itt kísértő démonait, s csak alkalmat vár a jobboldal sürgős és tökéletes kiirtására. Pontosan így rajzolták meg annakidején Gömbös után Darányit, majd Darányi után Imrédy Bélát is. [...] Imrédy Béla éppen úgy, mint Gömbös Gyula éppen úgy, mint aztán egy idő múlva Darányi Kálmán egyeduralomra, sötét diktatúrára, a magyar alkotmány felforgatására, a magyar alkotmány épületének felgyújtására tör. Ideje volna, ha a körüti alkotmányjogtudósok végre egy kicsit átlapoznák az ő kedvenc eszményképük, a francia liberális parlamentarizmus történelmének legutolsó esztendeit. Imrédy Béla a legsúlyosabb időkben sem kért felhatalmazást a Háztól pár hónapos szükségrendeletekkel való parlament nélküli kormányzásra, mint ahogy azt Poincaré és Laval hónapokig, félesztendőkéig tették. [...] Ezek mégis az alkotmányosság, a parlamentarizmus mintaképei maradtak, viszont Imrédy Béla sötét diktatúras hajlandóságú, félelmetes totalitárius.”³ Majd kifejezve a maguk részéről a Teleki iránti bizalmat, folytatta: „Megjósoljuk: miután Teleki Pál gróf, mint már kijelentette, szintén nem hajlandó a mások fejével gondolkozni, tehát ő sem fogja követni liberálisék tanácsait, rövidesen ő is sötét diktatúras alkotmánybontó lesz. Éppen ezért nézünk rá nagy bizalommal, s ezért várja a nemzeti közvélemény minden kétségbeesett fűrési és robbantási kísérlet ellenére oly nyugodtan a megindult nagy reformmunka határozott, energikus továbbfolytatását.”⁴

Az egy a táborban azonban mind Telekinek, mind Imrédynek – saját helyzetük stabilizálása végett – szüksége volt az új nemzetgyűlési választások által teremthető vízvonalzó lehetőségére. Erre rövid időn belül, Kárpátalja visszafoglalása után sor is került. A választási időszak kampánytémájául – a mozgósítás és táborépítés szempontjából – megfelelőnek ígérkezett az újabb zsidókra vonatkozó törvény megalkotása. Teleki a törvényjavaslat kormányzati tervezetéhez az előkészítés és országgyűlési megvitatás során az engedmények, enyhítések nélküli szigorúsággal viszonyult. A miniszterelnök a második zsidótörvény gyors keresztülvitele mellett állt. Teljes mellszéliséggel képviselte a törvény szükségességét. Meggyőződése volt, hogy a zsidóság évszázadok óta egy „faji, élettani, lelki, szellemi és érzelmi” elkülönült egység, akiktől nem lehet elvárni az asszimilációt. Az újabb törvény indokai között szerepelt a visszafoglalt kárpátaljai térséggel együtt járó újabb nagy létszámú és gazdasági súllyal rendelkező zsidóság, az első zsidótörvény

enyhesége, illetve más európai államok hasonló vagy szigorúbb zsidókkal kapcsolatos törvénykezése és gyakorlata.⁵

Az 1939. évi IV. törvénycikk „A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” cím alatt került be a magyar törvénytarba. A második törvényben már hangsúlyos a zsidók faji, származási alapra helyezésének meghatározása. Az izraelita felekezetiség egyúttal a nemzeti besorolást is jelentette. A korábbi 20 százalékos arányt 12, illetve 6 százalékra csökkentették. A törvény megtiltotta zsidók alkalmazását az állami közigazgatási és igazságügyi szerveknél. Döntöttek az elmúlt évtizedben a korábbinál nagyobb számban a törvényhozásba és kormányzatba bekerült zsidóságnak az országos számbeli arányuk alapján járó parlamenti mandátumszámáról, törvényhozási és kormányzati szervei képviselőtükréről. A törvény az újabb számbeli korlátozásokat megtoldotta egy a kormányt érintő fontos, jövőbeli intézkedési felhatalmazással. A zsidók kivándorlásának előmozdítása tárgyában a kormányok szervezési, intézkedési felhatalmazást kaptak.⁶

A kormánypárt és szélsőjobb között a törvény melletti elvi egyetértés már nagyobb arányú volt, mint az első zsidótörvény esetében. A baloldali ellenzék az egyértelmű jogtiprás, jogfosztás érveit hangoztatta. A felsőházban a keresztény egyházak előljárói az egyéni elbírálási jogosságot képviselték, valamint a határidőtől függetlenül megkeresztelkedett zsidóknak kivételét a törvény hatálya alól. Milotay cikkében Révész Imre református püspököt idézve, aki nem magáról a zsidó népről, hanem annak forradalmi szellemiségéről, és a veszélyes zsidó kapitalizmus gyűlöletességéről beszélt, írta. „Mí viszont azt mondjuk: talán ne gyűlöljük egyiket se, hiszen a mi küzdelmünk ellenük nem gyűlöletből, csak józan életöztönből, önvédelemből folyik, de ha küzdeni akarunk ellenük, mind a kettőt, a fajt és a szellemet akarva, nem akarva, elválhatatlan együttesben találjuk a zsidóságban megtestesítve. Tacitustól kezdve Mommsenig, Luthertől Goetheig Széchenyi Istvántól Kossuth Lajosig, Marxtól Werner Sombartig, Renantól Prohászka Ottokárig nagy történetírók, vallásfilozófusok, költők, szociális forradalmárok és gazdaságtudósok mind megegyeznek ebben a felismerésben. Sehol soha, a világ egyetlen népénél se forrt össze ilyen szétbonthatatlan egységgé a faj és szellem, sehol nem nyomta rá bélyegét az előbbi az utóbbira, mint éppen a zsidóknál, és viszont sehol az utóbbi annyira át nem hatotta, meg nem mérgezte az előbbit, mint ugyancsak az ő esetükben.” – fejegette cikkében Milotay a témát.⁷ Ugyanebben a cikkében Ravasz László mondataira is reagált, aki a zsidóság mai helyzetét a régmúlt protestánsainak üldöztetéseivel állította párhuzamba, visszautasítva azt: „A különbség kettőnk között, hogy minket igazán üldöztek, volt idő, amikor vérrel vassal irtottak, gályákra, verpadra vittek, mert vallásunkkal együtt törhetetlen magyarságunkhoz is ragaszkodtunk. De mi, mint egy külön kisebbség, sohase uralkodtunk a magyarság fölött, se kulturális, se társadalmi,

se gazdasági értelemben olyan eszközökkel, mint azt a zsidóság teszi, és nem akartuk azt a magyarságot se anyagi, se szellemi javaiból kiforgatni. Ellenkezőleg, erősíteni akartuk minden idegen törekvással szemben.”⁸

Milotay a törvény parlamenti vitájában nem szólalt fel. Reflexióit szokásához híven az Új Magyarország politikai vezércikkeiben osztotta meg. Helyeselve a törvényt, annak elfogadása után írta, hogy mindazok az állami segítő, preventív intézkedések, amelyeket a liberális korszak eleje óta kifejlődött autonóm zsidó közgazdaság és kapitalista túlhatalom, és az általa folytatott anyagi kisajátítás, a nem egyforma fegyverekkel folytatott szabadverseny kompenzálására jogszabályban hozott, szükségessége elengedhetetlen, „hogy a magyar nép learathassa végre munkájának megérett vetését.”⁹ A törvényt önvédelemnek, szabadságharcnak, a nemzet stratégiai pozícióinak egy kisebbségi uralomtól való jogos visszavételnek nevezte. Visszautasította az ellenzék törvénnyel kapcsolatos vádjait, a német politikához, és igényekhez való szolgálai alkalmazkodást. „Nem azért akarunk szabadulni ettől a nyomástól, ettől a veszélytől, hogy a fasiszta Olaszországnak, vagy a hitlerista Németországnak udvaroljunk, kedveskedjünk ezzel, hogy ezen át kegyeiket keressük. A magunk életjogát és életlehetőségeit keressük elsősorban, mikor ez ellen az uralom ellen fellázadunk. Ha a tengelyhatalmak nem volnának, akkor is fellázadnánk, mint ahogy lázadtak is már húsz esztendővel ezelőtt és azóta is, azok, akikben fajukat féltő aggodalom és a jövőért remegő lelkiismeret élt. Ha a tengelyhatalmak tiltanak ezt [...], akkor is föllázadnánk ellene. De [...] miután látjuk, hogy ők is, a nagy, hatalmas, erős népek is lerázzák magukról ezt a nyűgöt, az idegen élősdiségnek ezt a veszedelmét, [...] hát mi, önmagunkban is kicsinyek, gyengék, erőtlenek, hogyan követnénk példájukat? Hiszen egyszer már megpróbáltuk ezt, de akkor egy egész világgal szemben nem sikerült.”¹⁰ A törvény gyakorlati alkalmazásához kormányzati szervezeti változásokat eszközöltek.¹¹ A rendelkezések gyakorlati végrehajtására viszont – a többi zsidókra vonatkozó törvénnyel együtt – nem a maradéktalan szigorúság volt a jellemző.

Az újabb, kárpátaljai területgyarapodás okán a kormányzói leirattal feloszlott országgyűléssel együtt megtörtént az új országgyűlési választások kiírása is. Teleki a közeledő választásokra az országos szervezetében megerősített kormánypárttal és az Új Magyarország programmal készült, ami a szegedi célkitűzésekkel való közös eszmeiséget hirdette. A közterhek és jövedelemeloszlás arányosítása mellett, földreformot, további szociális reformokat, a „zsidó szellemi és gazdasági befolyás” felszámolását, a sajtó megrendszabályozását „követelte”.¹² Milotay továbbra is a nagykőrösi kerület jelöltjeként, kampánybeszédében kijelentette, hogy azért harcolunk most a kormányon, amiért húsz éven át az ellenzékben harcoltunk.¹³ A volt és a jelen miniszterelnök és táboruk közös érdeke és célja az egységes, összetartó és erőteljes reformprogramú kampány és a győzelem volt.¹⁴

Az első titkos választás lebonyolításában a hatóságok a szokásokhoz híven nem kímélték az ellenzéki pártokat és jelöltjeiket. Legtöbbször a nyilasok ellen léptek fel. Az ország jelentős területein ajánlásait nem fogadták el, így azok jelöltek sem állíthattak, a Magyarságot és Összetartást pedig többször betiltották.¹⁵ Az 1939. pütkösi választások a kormánypárt két háború közötti legnagyobb sikerét hozta. A szélsőjobb akadályoztatása ellenére is kiváló eredményt ért el. Az új országgyűlés és kormánypárt soraiban megerősödött a szélsőjobboldal. A baloldali, liberális pártok viszont jelentősen meggyengültek.¹⁶ A titkos választójjal lezajlott országos választásokat Milotay a következőképpen nyugtázta: „Van benne valami sajátságos végzet, hogy a titkos választójog nálunk is, mint mindenütt a baloldali radikalizmus, a szélső liberális politika, a marxista szociáldemokrácia követelése gyanánt jelentkezett, ennek jelszava, agitációs fegyvere volt évtizedeken keresztül, hogy végül ezek elsöprését, megsemmisítését, a jobboldali, kollektív szellemű népi politika erejét és feltámadását szolgálja és biztosítsa.”¹⁷ Milotay a nyilas szélsőjobboldaltól pedig a következőkben a nyílt, parlamenti küzdelmet, és nem a földalatti szervezkedéseket várta: „Ha a szélsőjobboldal csakugyan forradalmi változást akar, jobb, ha nyíltan megmondja mindezt, s ha egész szellemi és erkölcsi erejét egy nyílt küzdelemben bontja ki a maga céljai mellett, mintha a küzdőtérrel leszorítva, az egyenlő fegyverektől megfosztva, sötétségbe, összeesküvésekbe és földalatti puccskísérletekbe kénytelen menekülni.”¹⁸ A felelős kormányzati jobboldal részéről pedig: „Feladatait illetően a maximumra kell törnie abban, ami az adott viszonyok között lehetséges. Épp úgy égnie kell a tettvágytól, mint ellenzéki versenytársainak s abból, amit hisz, éppoly kevésbé szabad engednie lefelé és fölfelé egyaránt. Éppoly dinamikusnak kell lennie, mint azoknak s azokkal szemben éppen úgy, mint a reális, vele szemben lesben álló társadalmi, gazdasági erőtenyezőkkal, az egész magyar reakcióval szemben.” – olvasható helyzetértékelési útmutatója.¹⁹

A parlamenti képviselők soraiban tovább erősödött a fiatal keresztény vállalkozói és szakértelmiségi réteg. Teleki egy erős, de továbbra sem egységes frakcióval és párttal, egy megerősödött nyilas parlamenti jelenléttel, valamint a további reformokat és revíziót remélő háttérrel folytathatta kormányzását. Újabb vezércikkében Milotay a választásokkal az országban előretörő szélsőjobboldali veszélyre figyelmeztető Bethlen István megállapítására kérdésekkel válaszol: „Hát hogy akarja Bethlen ennek az ügynevezett jobboldali veszélynek elejét venni olyan politikával, amely csak a reakciót és a negációt képviseli és érvényesíti? Hol kap ma ehhez titkos választás mellett többséget? Ha Gömbös, Darányi, Imrédy a Bethlen-féle politikát követik, akkor ma nincs jobboldali radikalizmus és nincs nyilas veszély? Hát nem éppen ellenkezőleg, épp ez az irányzat, a jobboldali magyar realpolitika újjászületése tette lehetővé, hogy a keresztény forradalmiság ellensúlyt kapjon, s a keresztény értelmiségi tömegek minden hitüket el ne

veszítsék a jövőben?”²⁰ Egy forradalmi helyzet elkerülése, a fejlődés és a kor-követeléseknek való megfelelés érdekében a szélsőjossal szemben a kormánynak kell helyt állnia, szögezte le Milotay.

A lengyel–német háború kitörésével a parlamenti pártok Treuga Dei hirdettek, ami azonban csak rövid szünetet eredményezett a hazai belpolitikai küzdelmekben. A világháborúvá szélesedő folyamatban a németek kezdeti nagy nyugat–európai hadi sikerei tovább erősítették a magyar belpolitikai megosztottságot. A külpolitikai eseményekre rezonálva ismét előtérbe került a magyar revíziós cél, Erdélynek a közeljövőben lehetséges megszerzési terve. Észak–Erdély visszaszerzésének folyamata jól tükrözte Teleki külpolitikai függetlenségre törekvésének kudarcát. A terület magyar kézre kerülése ugyanis csak a helyzetre megérett német szándékkal és segítséggel valósulhatott meg. Teleki az újabb magyar revíziós igényekhez való kedvezőtlen nyugati hozzáállás diplomáciai felmérése, és az olasz javaslat kivárára való biztatása után, a megmaradó német érdemi támogatásra való hagyatkozás és kivitelezés szükségességével szembesült.²¹

Közvetetten ennek belátására intette a kormány politikáját Imrédy Béla is, aki az Új Magyarország Őszinte szó a magyar–német viszonyról hűsvéti cikkében a Németország elleni hangulatkeltéssel bírálta a közvéleményt megfertőző ellenzéki sajtót és politikát. A cikkben felvetve a kormány sajtópolitikai, közvetett külpolitikai felelősségét is. Imrédy a német háborús sikerek által igazolva látta annak a szellemi és társadalmi átalakulásnak a sikerét, amit Németország egy kiegyensúlyozó gazdasági és szociális népi reformpolitikával valósított meg. Cikkében az európai koreszmékhez, a társadalmi demokratizálódási folyamathoz való csatlakozásra szólította fel a hazai politikumot, hangsúlyozva annak nemzeti sajátosság és önállóság alapján történő megvalósítását. Egyúttal tanácsolva a német–magyar egymásraultalság és baráti viszony egyértelműsítésének gyakorlatba ültetését a magyar politikában.²²

A jelzésértékű cikkekre Milotay A magyar «semlegesség» írásával erősített rá, ami legalább olyan visszhangot váltott ki, mint az Imrédyé. Milotay már egyértelműen a magyar háborús semlegesség idő- és szükségszerűségén elmélkedett. A magyar külpolitikai stratégia körültekintésére apellált, hogy időben felismerje, meddig tud a háborús semlegesség értékvédő lenni, és mikortól válik az már tehetetellé, akadállyá. A semlegességben vannak ugyanis érdekellenfeleink és versenytársaink. Míg Erdély területének kérdésében Románia megtartaná, Magyarország történelmi jogon visszaszerzné azt, ami a szövetségi politikában felerősíti a lépéskényszer iránti, a háború mellett való elkötelezettséget. „Legerősebb versenytársunk ezen a téren Románia, amely egyrészt garantáltatta határait Angliával és Franciaországgal, másrészt ugyanakkor mindent megtesz, hogy Németországot és Olaszországot magának lekötelezze. [...] a román versennyel találkozunk, amely az erős Magyarországgal szemben az erős

Romániát állítja oda a közel–keleti és balkáni német és olasz politika érdekvonalába, [...] ezt csak úgy tudjuk ellensúlyozni, hogy a tengelyhatalmak bízzanak erőnkben, sőt jobban bízzanak, mint Romániáéban, s mi ezt a nagyobb bizalmat meg is érdemeljük. [...] Nyilvánvaló, hogy Németország és Olaszország a jövőre nem egy passzív, hanem egy százszázalékgig aktív, baráti Magyarországot akar a maga oldalán, amely a kölcsönös bizalom alapján állhat helyt itt, a Duna–völgyében a saját, és a német–olasz gazdasági és politikai érdekközösség nagy céljaiért.”²³

Milotay e véleményének lényege nem először hangzott el. Korábban, az előző év költségvetési parlamenti vitájában, amikor a német–lengyel háború még nem szélesedett ki világháborúvá, is hasonlóan fogalmazott. Képviselői felszólalásában Milotay a francia és angol részről meghatározott világháborús célkitűzésekre, és az általuk megkötendő békék elvi alapelveinek egy szegmensére mutatott rá. Idézte a megkötött cseh–francia megegyezés elvi pontjait, ami Cseh–Szlovákia egységét és oszthatatlanságának garantálását fogalmazta meg, és ami egyértelműsítette, hogy Németország jogellenesen adott át Magyarországnak szlovák területeket. Beszédében egyrészt helyeselte a Csáky István külügyminiszter által követett magyar semlegességi politikát, másrészt az angol–francia szimpátiát tükröző sajtó által megosztott közvélemény veszélyére hívta fel a figyelmet. Mivel az ország a németek révén részesülhetett kedvező revíziós döntésben, további német győzelmek révén pedig továbbiakat is remélhet, károsnak ítélte a második közvéleményű németellenes sajtót és ellenzéki politikát. Angol–francia szimpátiával nem menne az ország sokra, amivel az ország vissza is sülyedhetne trianoni igazságtalan és megcsonkított állapotába egy szláv tenger kellős közepén, és egy hatalmas bolsevik birodalom szomszédságában. Milotay hittel állította, hogy egy német–magyar megegyezéssel, „két szabad és független nemzet életérdekei alapján, [...] a teljes bizalom és a teljes őszinteség alapján” sikerrel vissza tudna állni a történelmi Magyar Királyság, vele együtt pedig akár egy magyar vezetésű Duna–medence is elérhető célnak tudna bizonyulni.²⁴

Visszatérve az 1940 tavaszán Imrédy és Milotay által vallott megfelelő „semlegesség”-i magatartáshoz, a két megnyilatkozás együtt hatalmas parlamenti és sajtóháborút eredményezett. Az ellenzék részéről a Szemere Béla által megfogalmazott vádak a hazaárulástól a német bérencségig a legsúlyosabbak voltak.²⁵ Válaszul az Imrédy–féle politikához közel álló parlamenti képviselők, a MÉP frakció száz tagja aláírásban követelte a túlzó és félremagyarázó, a kormányt és frakcióját ért áskálódó ellenzék és sajtójának megfélemezését. Teleki végül egyértelműen kiállt Imrédy mellett a parlamentben, nem kételkedve a volt miniszterelnök jóakarátában és hazafiaságában. A többes számban fogalmazott beszéd elviekben Milotaynak is szólt. A későbbi fejlemények azonban azt igazolták, hogy Teleki az újságíró képviselőnek már nem felejtette el és bocsátotta meg az esetet. Parlamenti

beszédükben Imrédy és Milotay védve és igazolva az általuk Janus arcúnak ítélt magyar külpolitikai irányvonal javasolt korrekcióját, a történetek magyarázatául hazaféltésüket és az eredményes nemzeti jövő általuk vélt fontos szempontjait hangsúlyozták.²⁶

Júniusban a MÉP pártértekezleten azonban már a nyílt pengeváltásra is sor került, amikor a szürke eminenciás Imrédy „atyai jogon”²⁷ kérte számon Telekin a kormánynak a Magyar Élet Mozgalmától átvett belső társadalmi reformprogramjának mielőbbi megvalósítását. Ezáltal nyilvánítva ki a kormány politikájával és a párt stratégiai vezetésével való elégedetlenségét, az ebben való változtatás esetére, és a további irányítás tekintetében jelezve saját személyének alkalmasságát. Teleki válasza az egységbontási, frakciózási törekvések egyértelmű visszautasítása volt, felajánlva Imrédynek a MÉP-ből való távozás lehetőségét.

Milotay nagy feltűnést keltő újabb, „A semleges Úr” cikkében a bethleni, egységes párti időkből megmaradt régi szellemiséget, és annak képviselőjét állította pellengérré, aki még háborús időkben is „mint a vadász, ül hosszú, méla lesben s várja, hogy merről virrad” módjára semleges. Semleges úr mindenekelőtt angol barát, a német hadi sikerek után azonban német párti meggyőződéseit hirdeti fennen, gúnyolódott Milotay. Az egységes párti valódi semlegesség alatt az önmaga érdekeit és jólétét meggyőződéssel vallókat értve, akik szerint „az elvek nem állhatják útját az ország boldogulásának”, és akik harc nélkül szeretnek területet visszakapni.²⁸

A nyári külpolitikai fejlemények elhozták Erdély kérdésének megoldását is. Erdély visszaszerzése tekintetében Teleki a Románia elleni magyar fegyveres fellépést is vállalta volna. Terve beilleszthető volt a Romániának szánt szovjet ultimátum lépésébe, ami szerint a szovjetek Besszarábia és Észak-Bukovina átadását követelték a románoktól. A németek romániai gazdasági érdekeltségeikből, illetve a térség nyugalmaival kapcsolatos terveikből kifolyólag vetették el az abba nem illeszkedő Telekiét. Miután Erdély kérdése rendkívül feszültté tette a magyar–román viszonyt, hogy elkerülje szövetségeseinek egymással való háborúba keveredését, az újabb német döntőbíráskodás Észak-Erdély visszacsatolásáról döntött.²⁹

Az ilyen formában és feltételekkel megvalósult revízió Telekit is a Németországnak szánt újabb kedvező felajánlásokra sarkallta, ami újabb gazdasági egyezmények tervbe vételét, a harmadik zsidótörvény ígérését, és a német népcsoport közösségi jogainak kibővítésére tett elkötelezettséget jelentette.³⁰ Az augusztus végén Németország döntőbíráskodásának eredményeként Észak-Erdély visszatérhetett a magyar állam keretei közé.³¹ A német politika elvárásainak eleget téve Magyarország csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez is. A szükséges belpolitikai engedmény részeként Szálasi szabadult a börtönből, valamint visszavonták azt a rendeletet, amely szerint köztisztviselők nem lehetnek szélsőjobboldali pártok, egyesületek tagjai.

Az Észak–Erdélyért elvárt nagyobb fokú elkötelezettséget Teleki igyekezett ellenintézkedésekkel ellensúlyozni. A túlzott német orientáció ellenében a semleges és független politika közvéleményben való megőrzésére törekedett. A Nemzetpolitikai Szolgálat népművelő propagandamunkássággal, országismertető történelmi kiadványok támogatásával, nyílt ellenes névtelen röpiratok terjesztésén keresztül próbálta elérni a magyar érdekek társadalmi tudatosítását, ellensúlyozva a német érdekeknek tett engedményeket, a német politikához való kényszerűen szükséges igazodást.³²

Teleki Erdély sikeres revíziója után az Erdélyi Párt képviselőinek parlamentbe hívásával erősítette a kormánypárti és saját politikai irányvonalát. Őszre pedig a sikeres és németek által is támogatott, pozíciójában megerősödött Teleki–kormány helyzete Imrédyt is lépésre kényszerítette, hogy lezárja kormánypárti frakcióját. Imrédy vezetésével a hozzá közel álló képviselők kilépve a kormánypártból új parlamenti pártot alakítottak, a Magyar Megújulás Pártját.³³ Az új párttömörülés a szélsőjobboldali ellenzék sorait gyarapította. A folyamatosan erősödő radikális követelések folytán, sok elégedetlen Imrédy új pártjában látta a jövőt. Az új párt tábort növelte a szerényebb mértékű és gyakorlati alkalmazásában elhalasztott földtörvény miatti elégedetlenség is. Egy jó földtörvény megalkotásával a „saját magunk megerősödése, fölemelkedése érdekében, az égbekiáltó aránytalanságok megszüntetésére, a föld népének, az ország katonai erejének, népi, állami teherbíróképességének kiszélesítésére, elmélyítésére, hogy ezen az úton bárkivel szemben, vagy bárki számára, ellenségnek és barátunk is egyformán többet számítsunk!”³⁴ A Milotay által megfogalmazott óhaj sokak kívánságával és egyetértésével találkozott.

Az észak–erdélyi revízió előtt kezdődő földtörvényjavaslat első parlamenti vitaszakaszában a kormánypárt imrédyista radikálisai még a kormány pártján álltak. A földbirtokpolitikai törvényjavaslat ugyanis még az Imrédy–kormány által kidolgozott javaslat volt. Imrédy személye pedig biztosíték volt arra nézvést, hogy Teleki tartja magát a földbirtokpolitikai reformok megvalósításához. A cél újabb kishaszonbérletek és házhelyek kialakítása volt. A tervezet tárgyalási és megvalósítási ütemét azonban alaposan meghosszabbították. „Nem látom be, hogy miért kell az embernek mindennel olyan irtózatosan sietnie.” – válaszolta meg a törvény elhúzódása miatt Matolcsy Mátyás interpellációját Teleki.³⁵ A végül megszületett törvény indoklása szerint a föld biztosításához elsősorban a zsidó tulajdonosok földjeit kívánták igénybe venni, majd az egyházi, állami, külföldi tulajdonúakat, és legvégső sorban a nagybirtokét. Évente 100 ezer holdat, 15 év alatt 1,5 milliót terveztek felhasználni. A törvény kihirdetése is csak következő év áprilisában történt meg. Bevezetését, alkalmazását már a háború utánra halasztották.³⁶ „A jobb helyzetben levő, vagyonosabb, tehetősebb magyar kiscgazdarétegek sorsa sokat javult az elmúlt években.

Helyeslik a kormány politikáját, amely a háborútól, ha csak egy mód van rá, meg akarja kímélni az országot s ugyanakkor hasznát érzik a különböző gazdavédő törvényeknek és intézkedéseknek, de egyúttal annak a konjunktúrának is, amelyet az agrárexport számára az európai háború szükségletei jelentenek. Legyünk azonban tisztában vele, a kisgazdaszegénységnek s az agrárproletariátusnak sorsa, ennek az új helyzetnek dacára sem javult lényegesen.” – vonta le konzekvenciáját és sokak egyetértését bírva Milotay.³⁷

Az Imrédyvel tartó kormánypartból kilépő képviselők közül sokan népi, demokratikus elkötelezettségből tették szóvá a kormány elégtelen földbirtokpolitikáját.³⁸ Kevesebben léptek ki azonban, mint ahányan Teleki mellett maradtak. Sokan a kormányon kívüli új párt helyzetének bizonytalanságától ódzkodtak. A Magyar Megújulás Pártjának programja az új Magyarországnak az ősi hagyományok szellemében, alkotmányos úton való felépítését, és az új Európa sikeres fasiszta, nemzetiszocialista államaival való eszmei közösséget vállalta. A társadalmi válaszfalak lebontását, igazi népi egységet, egyfajta népi „demokráciát” hirdetett. Vállalta a korszerű reformpolitikát, a földreformot, a telepítés megvalósítását, kis – és középvállalkozások nagytőkével szembeni támogatását, a teljes szociális háló kiépítését. A korszerű nemzetiségpolitika tekintetében pedig az egyes népcsoportok jogának biztosítását népi fejlődésükre, amely egyfajta kulturális autonómiára való elképzelés támogatását jelentette.³⁹

Ugyanakkor a Teleki-kormány reform tevékenységének is voltak gyakorlati eredményei. A kötött hadigazdálkodásnak megfelelően ár és bérstop, a hadikonjunktúra miatt a munkanélküliség felszámolása, gazdasági növekedés valósult meg. A szociálpolitikai reformok is folytatódtak az ONCSA felállítása, a falusi házépítési program révén.⁴⁰

Teleki Imrédyhez hasonlóan a pártpolitikával szemben szintén hajlamos volt a szakértő kormányzást előnyben részesíteni. A politikai demokrácia helyett társadalmi demokráciában gondolkodott, amihez közel állt a társadalom korporatív (hivatásrendi és közigazgatási alapon történő) megszervezése. Telekinak is volt korporatív alkotmánytervezete, amiben a társadalom foglalkozási és területi alapú törvényhozásban való leképezettsége és képvisellete, valamint a végrehajtó hatalomnak parlamenttel szembeni megerősítése. Elképzelései csak tervezet szintűek maradt. Teleki egyetértett az alkotmány, a parlamentarizmus megreformálásával kapcsolatban az önző pártérdekek, a hatékony kormányzást megnehezítő pártharcok állapotának változtatásával is.⁴¹

Imrédy új pártja megalakulása utáni első, az 1941-es évre szóló költségvetési vita kapcsán mondott parlamenti beszédét sajtópolitikai észrevételek megtételével kezdte. Nehezményezte többek között a kormány részéről Milotay és az MMP más sajtótermékei ellen érvényesített cenzúrai hadjárat ellenséges szigorúságát.⁴² Teleki viszontválasza során megerősítette

a kormánypártból az MMP-be lépett képviselők és egyben újságírók, valamint lapjaik tekintetében az indokolt cenzúrát, a kormány részéről nehezményezett és az eddigiektől eltérő, radikálisabb belpolitikai szemléletet. Milotay esetében viszont, aki nem lépett ki a kormánypártból, és az Új Magyarország is múltjából kifolyólag még kormánylapként élt a köztudatban, az imrédysta hangvételért kellett vállalnia a következményeket.⁴³ Milotay esetében ehhez még más is járult. Barcsay Ákos Pest megye főispánjának – a kormánypárt és Teleki részéről nem hivatalosnak tekinthető, de a főispánnal lényegében egyetértő – Milotayval kapcsolatos kijelentése. A főispán részéről elhangzott miszerint, abban az esetben támogatja az őt felkereső nagykőrösi küldöttség kérését, ha azok adott alkalommal megpróbálják hiteltelentíteni Milotay képviselőjüket, aki akkor hagyta ott a közös zászlót, amikor Teleki miniszterelnök úr a legszívósabb küzdelmet folytatja a németység ellen a magyarság érdekében.⁴⁴ A parlamentben Maróthy Károly vette védelmébe Milotayt, aki beszédében Imrédyhez csatlakozva, szintén szóvá tette azt a sajtópolitikáját, amely a kormány mellett álló sajtótermékek éléről, negyed évszázada praktizáló alkalmas és bevált jobboldali újságírókat, az egész magyar közvélemény irányítóit akarja helyéről eltávolítani, komoly bajokat okozva ezzel mind Milotay mind Rajniss esetében.⁴⁵ Az Új Magyarorszában ebben az időszakban valóban jelentősen megcsappantak a Milotay vezércikkek. 1941 januárjában azonban megtört a jég. Megjelent Milotay legújabb kétkötetes cikkgyűjteménye is, Új világ felé címmel.⁴⁶

Az év végi parlamenti ülészakon Milotay külpolitikai felszólalása ismét a háborús körülmények között továbbra is halogató és késlekedő kormánypolitikát tette szóvá a nemzeti koncentráció, és a reformok megvalósítása érdekében „Igaza volt Széchenyi Istvánnak, amikor azt mondta, hogy Magyarország, a magyar nemzet csak ijedtében tudja magát nagy elszánásokra eltökélni, csak ijedtében tudja magát nagy reformokra elszánni.” –mondta beszédében. A reformokkal feleleveníthető lenne a magyarságnak múltjából hozott ősi szervezettségi hajlama a belső összetartásra, amivel eredményesebbek lehetnének a háborús célok elérése érdekében is, és amivel bebizonyíthatnánk, hogy közelebb állunk a kollektív, közösségi alapú politikai rendszerekhez, mint az individualista liberalizmuséhoz. Hangsúlyozta továbbá Magyarországnak Németországgal való olyan kiegyezését és együttműködését, amit a nemzeti önállóság feltétlen megóvásával, negyvennyolc forradalma nélkül is megteremthetünk.⁴⁷

Az 1941. év elejére az alapelveiben kidolgozott harmadik zsidótörvény tervezetét – a kitelepítés szorgalmazásával, egy-öt éves átmeneti őrsváltással a gazdasági életben – a kormány már nem vitte keresztül. A tervezet a cionizmus támogatását, és a zsidóság háború utáni kitelepítését tekintette hosszútávú, végleges megoldásnak.⁴⁸ Az európai zsidóságnak az általános európai rendezés keretén belül megjelölt helyre való kitelepítésével Milotay is messzemenően egyetértett: „Sajnos, az elmúlt hat-nyolc évtized

alatt, minden téren félelmesen elhatalmasodott zsidóság nem csinált kérdést abból, mi lesz az innen kiszorított keresztény egzisztenciákkal, nem törődött ezek sorsával. [...] A gyökeres megoldás céljai és érdekei velük szemben is azt kívánják, hogy azok a zsidó tömegek, amelyek nem találják meg nálunk többé a régi életfeltételeket, eltávozzanak s másutt keressék ezt az egzisztenciát. Mint ahogy ez a vastörvény űzte ki a magyarság másfélmillió lelkét, a kivándorló magyar tömegeket az óceánon túlra, a föld egész kerekére.”⁴⁹

A törvénytervezetet megváltozott tartalommal és hangsúlyokkal már a Bárdossy-kormány terjesztette a képviselőház elé. A kormányváltásra a Jugoszlávia elleni német támadás adott okot, aminek kapcsán a magyar külpolitika önállóságra való törekvése újabb veszteséget szenvedett.⁵⁰ Teleki önkezű halálával a revíziós és geopolitikai meghatározottság, a magyar háborús kényszerpálya vált sokak számára nyilvánvalóbbá. A magyar fegyveres fellépés még megvárta a horvát önállóság kikiáltásával a jugoszláv állam megszűntét, majd a Délvidék visszafoglalásába fogott.

Jegyzetek/Notes

¹ Teleki felsőházi beszédéből. Új Magyarország. 1939. február 24. p. 3.

² Milotay István (1939): Imrédy után cikk. Új Magyarország. 1939. március 10.

³ Milotay (1939) uo.

⁴ Milotay (1939) uo.

⁵ Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Budapest. Osiris. pp. 402, 405. Teleki elhárította, hogy német befolyásra hozták volna meg az újabb antiszemita törvényt, az általános korszellem (áramlatok) létét viszont elismerte.

⁶ Hat százalék az ügyvédi, mérnöki, orvosi munkakörökben, sajtó, film, színház területén, ahol nem lehettek vezetők. 12 százalékos arányban voltak felvehető magánvállalatoknál. A törvény hatálya alól kikerültek: a háborút viseltek, az ellenforradalomban résztvevők, egyetemi tanárok, olimpiai bajnokok, királyi tanácsosok. Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV>

⁷ Milotay István (1939): Egy szabadságharc körül. Új Magyarország. 1939. január 6.

⁸ Milotay (1939) uo.

⁹ Milotay István (1939): Megegyezés után. Új Magyarország. 1939. április 28.

¹⁰ Milotay István (1939): A tengelyhatalmak és a mi reformjaink. Új Magyarország. 1939. január 13.

¹¹ 1938-ban az Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter felügyelete alól a miniszterelnök felügyelete alá került, amivel hatásköre is kibővült. Feladata az első és második zsidótörvény rendelkezéseivel kapcsolatos intézkedések végrehajtása és ellenőrzése, valamint az értelmiségi munkanélküliségre vonatkozó adatok nyilvántartása és kivizsgálása. Ablonczy (2005) p. 425.

¹² Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) Debrecen. Alföldi Nyomda. 1991. pp. 448–449.

¹³ A nagykőrösi kormánypárti jelölt Milotayért házelnökként Darányi is támogató felhívással élt. Új Magyarország. 1939. május 20.

¹⁴ Oláh György a kapuvári kampányban kijelentette, hogy bízzanak a választók a pártban, „hiszen Imrédy is, az összes fiatal szélsőjobboldali erők is őrt állnak, hogy az elmúlt ősztől megindult nagy lendületben ne legyen törés.” Oláh György (1941): Egy kilépő naplója. Budapest. Stádium. p. 7.

¹⁵ Ablonczy (2005) p. 416.; Ablonczy Balázs (2018): A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941). [Budapest]. Jaffa Kiadó. p. 228.

¹⁶ MÉP 181, Független Kisgazdapárt 14, Szociáldemokrata Párt 5, a szélsőjobboldali ellenzék összesen 44 hellyel a szavazatok 30%-át szerezte meg. Parlamenti viták a Horthy korban. Vál., szerk. és a bev. tanulmányt és jegyzeteket írta Boros Zsuzsanna (2006). Budapest. Rejtjel. p. 819.

¹⁷ Milotay István (1939): Jobboldal és szélsőjobboldal. Új Magyarország. 1939. június 4. Jobboldal és szélsőjobboldal: a fajvédő kormány a nyilas szélsőjobb mellett a jobbközépet jelentette.

¹⁸ Milotay (1939) uo.

¹⁹ Milotay (1939) uo.

²⁰ Milotay István: Bethlen és a forradalom. Új Magyarország. 1939. június 11.

²¹ Ablonczy (2005) pp. 443–455.

²² Új Magyarország. 1940. március 24.

²³ Milotay István: A magyar „semlegesség”. Két részes cikk: Új Magyarország. 1940. március 24. és április 7.

²⁴ Képviselőházi Napló. 1939. III. 1939. december 7. pp. 743–748.

²⁵ Képviselőházi Napló. 1939. V. 1940. április 24. pp. 339–341. Szemere Bélát a beszédében elhangzott vádaskodás miatt bocsánatkérésre kötelezték, képviselői munkáját pedig a Ház Mentelmi Bizottsága három hónapra felfüggesztette.

²⁶ Képviselőházi Napló. 1939. V. 1940. április 25. pp. 347–349.

²⁷ Sipos Péter (1970): Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Budapest. Akadémiai Kiadó. p. 169.

²⁸ Milotay István (1939): Semleges Úr. Kétrészes cikk: Új Magyarország. 1939. május 5. és június 2.

²⁹ Ablonczy (2005) pp. 439–477.

³⁰ Ablonczy (2005) p. 457.; Juhász Gyula (1964): A Teleki-kormány külpolitikája. Budapest. Akad. Kiadó. p. 150.

³¹ Második bécsi döntés 1940. XXVI. törvény. 43 ezer négyzetkilométer, 2,5 millió lakossal került vissza, több mint felében magyar ajkúakkal. Németországnak érdeke volt, gazdasági és haderő kiaknázás szempontjából, a mindkét országgal való szövetség. Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000026.TV>

³² A Nemzetpolitikai Szolgálat többek között a Társadalompolitikai Osztály volt munkatársaiból szerveződött a Miniszterelnökségen. Titkos belpolitikai akcióin kívül egyfajta második külügyminisztériumként is tevékenykedett, amelynek bizonyos elemeit később, a Kállay-kormány kettős külpolitikai gyakorlata is kamatoztatott. Ablonczy (2005) pp. 481–482.; Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig: Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Budapest. Kairosz. pp. 96–104.

³³ A párt parlamenti csoportja 23 tagot számlált, a szélsőjobboldali ellenzéken belüli viszonylagos ereje 33% volt. Sipos Péter (1999): Imrédy Béla a vádlottak padján. Budapest. Osiris. p. 34. A megalakulás előzményeiről, körülményeiről: Oláh (1941) pp. 26–44.

³⁴ Milotay István (1939): A tengelyhatalmak és a mi reformjaink. Új Magyarország. 1939. január 13.

³⁵ Oláh (1941) p. 27.

³⁶ 1940. évi IV. Kishaszonbérleti törvény. Ablonczy (2005) p. 433.; Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000004.TV>

³⁷ Milotay István (1939): A behavazott falu. Új Magyarország. 1939. január 21.

³⁸ Incze Antal, Makkai János, Mester Miklós, Oláh György, Rajniss Ferenc. Mester Miklós (2012): Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából. Budapest, Tarsoly Kiadó. pp. 37–39.

³⁹ A párt programja irányított nemzeti gazdálkodásban gondolkozott. Agrárprogramja a zsidó kézben lévő földbirtokok kisajátítását, a hitbizományok eltörlését, elsősorban a kisbérleti rendszer kibővítését, majd kisbérletek megvásárolhatóságát ígérte. A zsidók vagyon nélküli kivándoroltatása és ezzel párhuzamosan a keresztény középosztály őrsváltása mellett volt. Szociális programja: munkaállam, családi támogatási rendszer kiépítése. A pártok nélküli, a nemzetszervezeti és hivatásrendi szervezetek küldöttjeiből alakuló egykamarás parlament, és a kormányfő hatáskörének növelése mellett tette le a garast. Sipos (1999) pp. 40–41.

- ⁴⁰ Ablonczy (2005) pp. 479–480.
- ⁴¹ Uo. pp. 435. 486. A „tudományos”, szakértő kormányzási modellt preferálta.
- ⁴² Képviselőházi Napló. 1939. VIII. 1940. november 26. p. 860.
- ⁴³ Képviselőházi Napló. 1939. VIII. 1940. december 3. p. 1194. Milotay István némaságra ítéltetett.
- ⁴⁴ Képviselőházi Napló. 1939. VII. 1940. november 13, november 15. pp. 359–361, 478–479. Az ügyet interpellációjában Matolcsy Mátyás tette szóvá. Barcsay Ákost tarthatatlan politikai magatartásáért, valamint németellenes kijelentéséért a szélsőjobboldal lemondásra szólította fel.
- ⁴⁵ Képviselőházi Napló. 1939. VIII. 1940. december 3. p. 1172.
- ⁴⁶ Új Magyarország. 1941. januári hirdetései.
- ⁴⁷ Képviselőházi Napló. 1939. VIII. 1940. december 2. pp. 1123–1129.
- ⁴⁸ Ablonczy (2018) pp. 271–273.
- ⁴⁹ Milotay István (1941): A reformok útja. Új Magyarország. 1941. április 27.
- ⁵⁰ Jugoszlávia nem csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ezzel a korábban megkötött magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés – amivel a magyar kormány a németek irányába való kiszolgáltatottságán akart könnyíteni, Berlin pedig a délszlávok Birodalomhoz való erősítését látta a szerződésben – is semmissé vált.

Felhasznált irodalom/Források

- Ablonczy Balázs (2018): A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941). [Budapest]. Jaffa Kiadó. pp. 228., 271–273.
- Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Budapest. Osiris. pp. 402, 405, 416, 425, 433, 439–482.
- Ezer év törvényei – Hatályos jogszabályok: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>
- Juhász Gyula (1964): A Teleki-kormány külpolitikája. Budapest. Akad. Kiadó. p. 150.
- Képviselőházi Napló: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/
- Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) Debrecen. Alföldi Nyomda. 1991. pp. 448–449.
- Mester Miklós (2012): Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából. Budapest, Tarsoly Kiadó. pp. 37–39.
- Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig: Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Budapest. Kairosz. pp. 96–104.

- Oláh György (1941): Egy kilépő naplója. Budapest, Stádium. pp. 7, 26-44.
- Parlamenti viták a Horthy korban. Vál., szerk. és a bev. tanulmányt és jegyzeteket írta Boros Zsuzsanna (2006). Budapest. Rejtjel. p. 819.
- Sipos Péter (1970): Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Budapest. Akadémiai Kiadó. p. 169.
- Sipos Péter (1999): Imrédy Béla a vádlottak padján. Budapest. Osiris. p. 34.
- Új Magyarország: politikai napilap. Fel. szerk. Milotay István. Budapest. 1934-1945.